

РЕМІСНИЧИЙ ЦЕХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СЕРЕДНЬОВІЧНОГО МІСТА XII–XV СТ.: ВИРОБНИЧО-СОЦІАЛЬНА СТРАТИФІКАЦІЯ ТА ВІДНОСИНИ МІЖ СТРАТАМИ

Постановка проблеми. Інтенсифікація процесу розбудови громадянського суспільства в Україні зумовила зростання інтересу історико-правової науки до витоків та розвитку його інститутів. В умовах функціонування таких інститутів стало можливим виникнення особливого типу політичної і правової ментальності та культури, які в історичній перспективі отримали назву «європейських». Тож закономірним є те, що увагу дослідників усе частіше привертають традиції самоорганізації та самоврядування як базові передумови формування громадянського суспільства з притаманним йому високим рівнем правової та політичної свідомості громадян. У цьому контексті доцільно дослідити досвід ремісничих цехів середньовічних міст, які були основною формою організації ремісників та в яких складалася й діяла система корпоративних норм, що регулювали широкий спектр соціальних відносин – від виробничо-професійних до морально-етичних. Ці норми забезпечували стабільність, дисципліну та порядок всередині цеху. Джерелами указаних норм були цехові статuti, що створювалися самими ремісниками та регламентували внутрішнє життя цеху. Тож звернення до проблематики правовідносин між соціальними стратами ремісників, як їх врегульовували цехові статuti, є своєчасним і важливим.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На існування соціальної стратифікації всередині середньовічного цеху звертали увагу медієвісти декількох поколінь. У працях дореволюційних дослідників М. Граціанського, К. Гюльманна, Г. фон Белова, Ю. Борхардта, О. Дживелегова, Є. Сецинського, радянських вчених П. Клименка, І. Єрофіїва, К. Лазаревської, В. Дядиченка, А. Козаченка, А. Сванідзе, Л. Котельникової, М. Соколова, В. Стоклицької-Терешкович, Н. Ревуненкової, Є. Тимофєєвої та інших висвітлено питання соціально-економічного становища майстрів, підмайстрів та учнів, окремі сторони життя цеху. Цим працям притаманний академізм, ґрунтовність охоплення цехової проблематики, увага до першоджерел. Однак ідеологічні, а відтак і методологічні обмеження зумовили певну тенденційність оцінок взаємовідносин між стратами: дослідники вбачали в них виключно класові протиріччя, які вирішувалися класовою боротьбою. Зняття ідеологічних рамок сприяло оновленню методології та появі інтересу до раніше не вивчених аспектів питання – психологічних, моральних, етичних. Заслуговує на увагу монографія В. Балущка, присвячена ментальності ремісників, проаналізованій крізь призму цехової обрядовості. Серед сучасного наукового доробку у досліджуваній царині варто відмітити невеличкі за обсягом праці Б. Йордана, Д. Харитоновича, С. Червонова, О. Коваленко та деяких інших.

Однак правовий аспект стратифікації середньовічного цеху потребує подальшого дослідження. У зв'язку з цим дана розвідка має за мету встановлення сутності та особливостей соціально-виробничої ієрархії всередині ремісничого цеху середньовічного міста, а також визначення правового статусу майстрів, підмайстрів та учнів у цеховому й міському правовому просторі.

Виклад основного матеріалу. Ремісники становили основну масу середньовічного міського населення. Так, наприклад, населення Брістоля у XIV–XV ст. становило приблизно 12 тисяч осіб, з них від 70 % до 94 % ремісників (разом із їхніми рідинами)¹. У Венеції в XV ст. мешкало приблизно 180 тисяч осіб²; у промові дожа Томмазо Моченіго, яку він виголосив у 1423 р. як підсумок свого правління, названо кількість ремісників, що обслуговували тільки кораблебудівну справу: «...у нас працюють три тисячі корабельних теслярів, три тисячі конопатників, шістнадцять тисяч ткачів, які тчуть шовк, сукно та бавовняне полотно...»³. Даних щодо загальної кількості ремісників у місті у XV ст. немає, але можна приблизно оцінити її за переписом 1581 р., що показав 105 400 осіб, які займалися ремеслом⁴. В українських містах XV – початку XVI ст. ремісники становили близько 25–36 % населення⁵. Середньовічному соціуму була притаманна сувора корпоративність, тож у більшості німецьких, італійських, французьких, англійських, шведських, датських, фламандських, українських, польських, угорських міст ремісники були організовані в цехи. Цех був не лише виробничою, а й соціальною корпорацією, приналежність до якої надавала особі статусу ремісника, в якому синкретично поєднувалися соціальні, економічні, політичні права; водночас такий статус накладав на його носія низку обов'язків.

Цехова спільнота не була однорідною у виробничому, а відтак і соціальному відношенні: до її складу входили майстри, підмайстри та учні. Така тричленна структура цехової організації відображала специфіку

середньовічної ментальності, для якої число «три» було наділено сакральним значенням. Традиція сакралізації цього числа сягала численних Біблійних ремінісценцій і знаходила відображення не лише у царині релігійної ідеології, а й у найрізноманітніших сферах буття середньовічної людини – від соціально-політичної до художньої. Тож поділ цехових ремісників на три різні за правовим статусом групи відповідав середньовічним уявленням про належну, універсальну та гармонічну соціальну ієрархію.

Ієрархічність є важливою характеристикою середньовічної картини світу. Соціальна ієрархія сприймалася середньовічною свідомістю як встановлена вищими силами онтологічна запорака всесвітнього порядку, непорушна та вічна. Цехову ієрархію цехові ремісники вважали природною та справедливою, оскільки вона відображала місце кожної страти у виробничому процесі залежно не лише від професійних умінь, а й від знання секретів та тонкощів ремесла («Учнем – кожен починає; став підмайстром – щось та й знає; майстер – той нове шукає»⁶). Цим знанням надавалося майже сакрального значення, оскільки саме вони піднімали ручну працю від суто технічного процесу до рівня одухотвореного акту, наближаючи ремісника до Деміурга-творця.

Відтак закономірним було те, що майстри, підмайстри та учні становили три нерівні за правовим та соціальним статусом страти ремісників. Однак всередині кожної із цих страт існувала юридична рівність всіх її представників незалежно від віку, майнового становища, професійного стажу тощо. Цех вживав дієвих заходів щодо забезпечення і фактичного егалітаризму всередині кожної зі страт.

Учні посідали нижчу сходинку в цеховій ієрархії. Як правило, учнями ставали діти з непривілейованих вільних станів – селян або незаможних містян (для дітей самих цехових ремісників встановлювався спрощений порядок просування по ієрархічних сходах всередині цеху). В очах їхніх сімей учнівство ремеслу було соціально привабливим та перспективним: крім того, що опанування ремесла надавало гарантовані засоби для існування, зароблені пристойним, морально прийнятним способом – сумлінною працею («чесний заробіток на хліб»⁷), воно потенційно могло стати для дитини ліфтом соціальної мобільності і вивести її у страту підмайстрів, а згодом і майстрів; для селянських дітей вступ до цеху означав, крім іншого, соціальний пролив, переводячи особу до більш престижного стану містян. Тож батьки, які мали таку можливість, охоче віддавали дітей в учнівство до цехів.

Намагаючись запобігти збагаченню одного цеху порівняно з іншими, статuti більшості цехів дозволяли майстрам одночасно мати одного учня; винятки становили деякі цехи, як-от жіночий цех прядильниць шовку в Кельні, статут якого дозволяв старшій майстрині мати чотирьох учениць⁸. Брати учнів дозволялося лише повноправним майстрам. Наприклад, статuti гільдій килимників (1331 р.) та поясних майстрів (1344 р.) Лондона встановлювали для порушників цих норм штрафи у 40 шилінгів⁹. Паризькі цехові статuti надавали право брати учнів лише тим майстрам, які були здатні забезпечити якісне навчання, житло та харчування учню.

Дбаючи про репутацію цеху та прагнучи підняти його соціальний престиж у місті, статuti передбачали певний контроль за соціальним походженням, поведінкою та репутацією учнів. Так, статут ЛП паризької Книги ремесел вказував: «Ніхто з сукновалів не може і не повинен приймати на роботу підмайстрів та учнів – шахраїв, злодіїв, або вбивць, або вигнаних з міста за лиху справу...»¹⁰. Статuti деяких цехів Львова та Кам'янець-Подільського встановлювали випробувальний термін від двох до чотирьох тижнів для кандидата в учні¹¹. Вказані обмеження кількості учнів підвищували попит на учнівські місця серед їхніх батьків, породжуючи повагу до ремісничої професії та ставлення до вступу дитини в цех як до значного життєвого успіху, хоча на учня протягом навчання чекали відірваність від родини та інші значні труднощі. Цехові статuti достатньо детально регламентували вік, з якого дитина могла бути прийнята в учні (залежно від характеру ремесла, він становив від восьми до 14 років), та терміни учнівства (від півтора до восьми років). Тож, враховуючи, що вік соціальної дорослості людини в середні віки був меншим за сучасний, можемо визначити, що учнівство тривало протягом дитинства, юності та частини молодості.

Досить обтяжливою була оплата за навчання. Так, статут паризьких ткачів вовни визначив, що при вступі на чотири роки учнівства учень має заплатити чотири паризьких ліври, на п'ять років – 60 су, на шість – 20 су, на сім – без грошей¹². Отже, очевидно, що зменшення суми було пов'язане із тим, що учень використовувався як безкоштовна робоча сила, у тому числі і для хатньої роботи. Крім того, деякі цехи встановлювали вступний внесок для учня. Наприклад, статут цеху кельнських бондарів (1397 р.) закріпив розмір внеску в один рейнський гульден (половина суми йшла до спільної казни, а половина – на користь старшин цеху), один фунт воску на свічку в цеховій церкві та чверть хорошого вина¹³. Учні цеху львівських ткачів у 60-і рр. XV ст. платили не лише майстрам, а й підмайстрам «чотири широких гроша»¹⁴.

Батьки, передаючи дитину до цеху в учні, укладали з майстром договір, в якому обумовлювалися взаємні права та обов'язки майстра та учня. Таким чином, учень фактично розривав зв'язки з родиною і приймався у цехову спільноту на правах молодшого її члена. Хоча ставлення до дітей у середні віки було далеким від сентиментального і зв'язок «батьки – діти» був слабкішим, ніж у подальші часи, все ж і для батьків, і для дітей такий розрив не міг не бути морально болісним. Однак вступ на учнівство означав для дитини набуття іншого типу соціальних зв'язків: середньовічні ієрархічні мікросоціуми (яким був і цех) передбачали повну підпорядкованість, слухняність, лояльність та довір'я до вищих страт з боку нижчих, але також і піклування, підтримку (що включала і забезпечення життєво необхідних матеріальних потреб), надання захисту та відповідальність за долю молодших з боку старших. Тобто, такий патріархальний зв'язок перетворювався на квазібатьківство майстра щодо учня. Показовою у цьому відношенні є староукраїнська тер-

мінологія, що вживалася у XV ст. в цеховому ремісничому середовищі: на позначення майстра – «пан-отець», «старший брат», учня називали «хлопець»¹⁵. Останній входив у велику сім'ю (аналог римської *familia*) майстра: мешкав у його будинку, був свідком всіх його дій та справ не лише у виробничій, а й в особистій сфері. Тож, хоча практично учень не мав прав і був натомість переобтяжений обов'язками, будучи повністю у всьому залежним від майстра, останній не лише мав право карати, а й ніс моральну відповідальність за життя і професійне навчання учня. Зрозуміло, що на практиці нерідкими були випадки зловживання майстрами своєю повною владою над учнями. Гіпотези тих норм статутів, що регулюють відносини майстрів з учнями, рясніють вказівками на те, як слід чинити майстру, якщо учень помре або втече від нього. Слід підкреслити, що, попри жорстокість у повсякденній практиці відносин «майстер – учень», цехова організація все ж таки дещо обмежувала свавілля майстрів. Для порівняння вкажемо, що в Іспанії, де цехи не мали такого поширення, як у решті західно- та центральноєвропейських країн, а протягом XIII ст. двічі заборонялися кортесами (1258 та 1268 рр.), фуєро закріпили право майстра бити учня і навіть у випадку, коли побої спричиняє смерть учня, майстер звільняється від відповідальності, якщо присягне, що зробив це не навмисно¹⁶.

Деякі цехові статuti не тільки надавали мінімальні гарантії захисту учня на випадок жорстокого поводження з ним майстра, а й зобов'язували цехових старшин підшукати учню нового майстра у випадку смерті попереднього або у випадку втечі учня з вини майстра. Вже згадуваний статут паризьких ткачів вовни, докладно регламентуючи суму, яку майстер має повернути батькам учня, якщо той йде від нього, не закінчивши навчання, через недостатню фаховість майстра або тікає через жорстоке поводження, наводить таку мотивацію: «...учень не повинен витратити даремно свого часу, а його батько – своїх грошей»¹⁷. Отже, крім моральних зобов'язань, статuti накладали на майстрів юридичні зобов'язання щодо виконання умов навчання.

Після закінчення навчання учень піднімався на сходинку вище по ієрархічних сходах. Як відомо, середньовічна культура була культурою жесту, в якій надавалося важливе значення зовнішнім діям, обряду, церемонії. Процедура переходу до більш високої ступеня передбачала урочисте присягання колишнього учня дотримуватися цехового статуту та дбати про репутацію та інтереси цеху. У деяких французьких цехах майстер видавав учню письмовий диплом про закінчення навчання¹⁸. У XII–XIII ст. після закінчення навчання учень міг відразу стати майстром та працювати у своїй власній майстерні. Однак для її відкриття потрібні були значні кошти, які мали далеко не всі, хто закінчив навчання. Відтак вони залишалися працювати у майстра, доки не заробляли потрібну для купівлі приміщення та необхідного інструменту суму. Такі ремісники набували статусу підмайстра. Залишаючись жити у будинку майстра, вони зберігали той патріархальний зв'язок з останнім, що склався зі вступом до учнівства, але відтепер він набував нового характеру, наближаючи підмайстра до майстра як майже рівного. Підмайстри сприймали своє становище як тимчасове; інші члени цеху також вбачали у них майбутніх майстрів. Тож цехові статuti XII–XIII ст. не проводять виразної грані між їхнім правовим статусом та статусом майстрів. Відповідні норми паризьких цехових статутів закріплюють право підмайстрів брати участь в обговоренні та вирішенні спільних справ на цехових зборах, бути присутніми при укладанні договорів про учнівство, складати цехові статuti, обирати старших майстрів цеху. Підмайстри були присутні на загальних бенкетах, які періодично проводили цехи для підтримання корпоративної єдності, брали участь у всіх заходах ремісників – святкуваннях релігійного характеру та подій у житті членів цеху (весіллях, родинних тощо). Фактична відмінність між ними та майстрами полягала у сфері поділу прибутків: підмайстри отримували фіксовану заробітну плату, а майстри могли повністю розпоряджатися прибутком, користуватися працею учнів; крім того, лише майстри могли тримати власну майстерню¹⁹.

Поглиблення диференціації, а відтак виразне оформлення ступеня підмайстрів, відбулося разом із «замиканням» цехів у XIV–XV столітті. Перехід від учня відразу до майстра, проминувши сходинку підмайстра, поступово стає неможливим. Цехові статuti збільшили перелік вимог для отримання статусу майстра, посиливши майнові умови (до них було включено обов'язок претендента на звання майстра пригостити майстрів цеху дорогим обідом та надати їм грошове пожертвування), додавши до них професійні (виготовлення шедевру) та соціальні («респектабельність» походження). Зростання вимог для отримання статусу майстра сприяло появі цілої соціальної групи «вічних підмайстрів» – ремісників, які не могли розраховувати на виконання всіх встановлених вимог.

Колись майже егалітарні стосунки між майстрами та підмайстрами все частіше набувають рис ієрархічності: майстрам заборонялося примушувати підмайстрів працювати більше визначеного у статуті часу, затримувати або зменшувати їм платню; підмайстру заборонялося ухилятися від роботи у визначений робочий час, працювати на двох майстрів одночасно. Майстер міг контролювати й оцінювати якість праці підмайстра і штрафувати його за неякісно виконану роботу. Тож традиційний патріархальний зв'язок між підмайстром та майстром як між членами великої родини впродовж XIV–XV ст. поступово руйнувався, трансформуючись у договірний. Поглиблення таких тенденцій відбулося у Франції з наданням підмайстрам права одружуватись²⁰ (такого права не було у підмайстрів, наприклад, Німеччини). Наслідком стало те, що одружені підмайстри більше не могли залишатися жити в будинку майстра, тож традиційні зв'язки між ними руйнувалися остаточно. Аналогічні процеси мали місце в інших країнах, хоча і через інші безпосередні причини. У німецьких цехах їх стимулювала практика подорожування підмайстрів з метою підвищення рівня майстерності та заробітку. В італійських цехах з інтенсифікацією орієнтованого на ринок виробництва цехи потребували зростання кількості працівників, тоді як у цехах за старою традицією майстру дозволялося мати одного підмайстра. Вказані чинники сприяли формуванню феномена самостійних підмайстрів, не пов'яза-

них з конкретним майстром, а працюючих за наймом. У XIV–XV ст. страта вільних підмайстрів стала настільки чисельною, що, у дусі середньовічних традицій, вони почали утворювати цехи підмайстрів, в рамках яких відстоювали свої корпоративні права, конкуруючи з майстрами.

Майстер очолював цехову ієрархію та був ключовою фігурою як у виробничій сфері цеху, так і поза нею. Якщо доступ у цю цехову страту у XII–XIII ст. був відносно вільним, то із «замиканням» цехів у XIV–XV ст. соціальна страта майстрів консолідувалася, було сформульовано низку майнових, соціальних, моральних, професійних вимог, що значно обмежували доступ до неї. Водночас зростав обсяг прерогатив майстрів: у німецьких, англійських, італійських, фламандських, шведських, датських містах вони, відтіснивши підмайстрів, отримали монопольне право складати цехові статuti і таким чином регулювати та визначати внутрішнє життя цеху. Майстер визначав умови виробничого процесу, зокрема, час та тривалість роботи, виробничий графік, кількість роботи для підмайстрів та учнів. Але на нього покладалася особиста відповідальність за якість виробленої продукції, за дотримання строків виконання замовлень. Майстер мав наглядати за поведінкою підмайстрів і учнів, не допускати підриву ними репутації цеху. Наприклад, статuti датських цехів прямо зобов'язували майстрів карати молодших за ієрархією членів цеху за відвідування ними будинків розпусти, пияцтво, бійки у публічних місцях тощо²¹. Тож правовий статус майстра передбачав його повновладдя у виробничій сфері та у повсякденному житті членів цеху, водночас накладаючи на нього обов'язки з охорони моралі та репутації підмайстрів і учнів. Майстри мали право суду над останніми не лише у виробничих справах, а й у цивільних та дрібних кримінальних правопорушеннях з правом карати підмайстрів і учнів.

«Старі» майстри, не заінтересовані у надмірному безконтрольному зростанні чисельності «колег», крім іншого, контролювали процес отримання метризи – права займатися ремеслом в якості майстра. Майстри мали право та обов'язок наглядати за процесом виготовлення кваліфікаційної роботи – шедевр, дбаючи про те, щоб претендент працював самостійно, не отримуючи допомоги ділом або словесною порадою. Після успішного проходження випробування новий майстер, як уже вказувалося вище, повинен був пригостити всіх «старих» майстрів цеху обідом, вартість якого нерідко становила суму його місячного заробітку. Крім того, всі майстри зобов'язані були сплачувати численні внески, що витрачалися на різноманітні спільні справи та потреби цеху: освітлення й опалення виробничих приміщень, оздоблення та прикрашання цехової церкви, спільні трапези, допомогу біднішим членам цеху або таким, які потрапили у скрутне становище. На майстрів покладалася обов'язок підтримувати корпоративну єдність членів цеху і не лише самому відвідувати колег по цеху з приводу урочистих або скорботних подій, а й контролювати відвідування колективних заходів підлеглими їм молодшими за ієрархією ремісниками.

Майстри цехів як міська соціальна страта та представники цехової корпорації брали участь у політичному житті міста. У низці німецьких, фламандських та італійських міст у XIV–XV ст. вони виборили право бути обраними до органів міського самоврядування. Від імені цеху майстри були зобов'язані охороняти суспільний порядок у місті, у разі потреби виконувати оборонні та протипожежні функції.

Висновки. Особливості середньовічної реальності та свідомості визначили тричленну ієрархічну стратифікацію цеху як форми корпоративної організації ремісників у європейському місті. Стратифікація отримала юридичне закріплення в цехових статутах – локальних правових актах, що склалися переважно цеховими майстрами та регулювали різні боки життя цеху та ремісників. До цехових страт входили майстри, підмайстри й учні. Кожна страта наділялася певним статусом, у якому синкретично поєднувалися права та обов'язки у сфері виробничій, економічній, соціальній, морально-етичній, побутовій. Відносини між стратами всередині цеху у XII–XIII ст. склалися під виразним впливом общинної, корпоративної ментальності та родинно-патріархальних відносин. Усіх членів цеху пов'язували взаємні права та обов'язки, що передбачали взаємну відповідальність, взаємодопомогу та підтримку. Руїнація традиційних зв'язків між стратами всередині цеху відбувалася упродовж XIV–XV ст. і була зумовлена проникненням у середньовічну ремісничу організацію капіталістичних відносин.

¹ Праздников А.Г. Численность и сословная структура населения английского города XIV–XV веков. *Вестник Пермского университета. Серия «История»*. 2004. Вып. 5. С. 59.

² Норвич Дж. История Венецианской республики / пер. с англ. И. Летберг, Н. Омелянович, Ю. Федоренко. Москва: АСТ, 2010. 345 с. С. 138.

³ Sanudo M. Le vite dei doji di Marino Sanudo. *Rerum Italicarum scriptores*. Ed. G. Monticolo. Città di Castello: Tipi dell'editore S. Lapi, 1910. 576 p. P. 318.

⁴ Соколов Н.П. Венецианские цехи в XIII и XIV веке. *Средние века*. Москва: Наука, 1959. Вып. 15. С. 41.

⁵ Балущок В.Г. Світ середньовіччя в обрядовості українських цехових ремісників. Київ: Наукова думка, 1993. 117 с. С. 13.

⁶ Зайбт Ф. Близькість і вбогість середньовіччя. Історія з початком і кінцем / пер. з нім.: Х. Назаркевич, О. Конкевич, наук. ред. Р. Паранько. Львів: Вид-во Українського Католицького Університету, 2009. 512 с. С. 189.

⁷ Там само. С. 188.

⁸ Німецький город XIV–XV вв. *Сборник материалов* / сост. В.В. Стоклицкая-Терешкович. Москва: Государственное социально-экономическое изд-во, 1936. 178 с. С. 26.

⁹ Средневековый город. *Сб. источников* / под ред. В. Ф. Семенова. *Ученые записки МГПИ им. В. И. Ленина*. 1949. Т. 59. Вып. 3. URL: http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Engl/XII/1140-1160/Angl_gorod_13_14/frameset.htm (дата звернення: 12.10.2019)

- ¹⁰ Регистры ремёсел и торговли города Парижа / пер. Л.И. Киселёвой; под ред. и с предисл. А.Д. Люблинской. *Средние века*. Москва: Наука, 1957. Вып. 10. С. 336.
- ¹¹ Балушок В.Г. Світ середньовіччя в обрядовості українських цехових ремісників. Київ: Наукова думка, 1993. 117 с. С. 66.
- ¹² Социальная история средневековья / под ред. Е.А. Косминского и А.Д. Удальцова. Москва-Ленинград: Госиздат, 1927. Т. 2: Деревня и город позднего средневековья. 439 с. С. 218.
- ¹³ Немецкий город XIV–XV вв. *Сборник материалов* / сост. В.В. Стоклицкая-Терешкович. Москва: Государственное социально-экономическое изд-во, 1936. 178 с. С. 34.
- ¹⁴ Сецинский Е.И. Материалы для истории цехов Подольи. *Труды Подольского церковного историко-археологического общества*. 1904. Т. 10. С. 447–448.
- ¹⁵ Балушок В.Г. Вказана праця. С. 23.
- ¹⁶ Червонов С.Д. Ремесло и ремесленники в городах Центральной Испании на рубеже XII–XIII веков. *Город в средневековой цивилизации Западной Европы*. Москва: Наука, 1999. Т. 2: Жизнь города и деятельность горожан / отв. ред. А.А. Сванидзе. С. 161–162.
- ¹⁷ Социальная история средневековья / под ред. Е.А. Косминского и А.Д. Удальцова. Москва-Ленинград: Госиздат, 1927. Т. 2: Деревня и город позднего средневековья. 439 с. С. 219.
- ¹⁸ Грацианский Н.П. Парижские ремесленные цехи в XIII–XIV столетиях. Казань: Типография Императорского университета, 1911. 347 с. С. 130–131.
- ¹⁹ Там само. С. 132–133.
- ²⁰ Fagniez G. Études sur l'industrie et la classe industrielle à Paris au XIII et XIV-me siècle. Genève: Slatkine, 1975. P. 78. URL: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k259184.image> (дата звернення: 19.10.2019).
- ²¹ Йордан Б. «Когда братья пьют вместе...» Положення о цеховых праздниках в средневековых уставах датских ремесленников. *Город в средневековой цивилизации Западной Европы*. Т. 2: Жизнь города и деятельность горожан. С. 187–188.

References:

- Prazdnykov, A.H. (2004). Chyslennost y soslovnaia struktura naseleniya anhliskoho horoda XIV–XV vekov. *Vestnyk Permskoho unyversyteta. Seryia «Ystoryia»*. 5, 59 [in Russian].
- Norvych, Dzh. (2010). Ystoryia Venetsyanskoï respublyky. Per. s anhl. Y. Letberh, N. Omelianovych, Yu. Fedorenko. M.: AST [in Russian].
- Sanudo, M. (1910). Le vite dei doji di Marino Sanudo. *Rerum Italicarum scriptores*. Ed. G. Monticolo. Città di Castello: Tipi delleditore S. Lapi [in Italian].
- Sokolov, N.P. (1959). Venetsyanskye tsekhy v XIII y XIV veke. *Srednye veka*. Vyp. 15. M.: Nauka, 41 [in Russian].
- Balushok, V.H. (1993). Svit serednovichchia v obriadovosti ukrainskykh tsekhovykh remisnykiv. K.: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Zaibt, F. (2009). Blysk i vbolist serednovichchnia. Istoriiia z pochatkom i kintsem / perekl. Z nimetskoi Kh. Nazarkevych, O. Konkevych, nauk. red. R. Paranko. Lviv: Vydavnytstvo Ukrainskoho Katolytskoho Unyversytetu [in Ukrainian].
- Stoklytskaia-Tereshkovych, V.V. (sost.). (1936). Nemetskyi horod XIV–XV vv. *Sbornyk materyalov*. M.: Hosudarstvennoe sotsyalno-ekonomicheskoe yzdatelstvo [in Russian].
- Semenova, V. F. (pod red.). (1949). Srednekovyi horod. Sb. ystochnykov. *Uchenye zapysky MHPY ym. V. Y. Lenyna*. T. 59, 3. URL: http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Engl/XII/1140-1160/Angl_gorod_13_14/frame.htm (data zvernennia 12.10.2019) [in Russian].
- Liublynskoï, A.D. (pod red. y s predysl.). (1957). Rehystry remyosel y torhovly horoda Paryzha. *Srednye veka*. Vyp. 10. M.: Nauka. 336 [in Russian].
- Kosmynskoho, E.A. y Udaltsova, A.D. (pod red.). (1927). Sotsyalnaia ystoryia srednevekovia. T. 2. Derevnia y horod pozdnego srednevekovia. M.-L.: Hosyzdat [in Russian].
- Nemetskyi horod XIV–XV vv. S. 34 [in Russian].
- Setsynskyi, E.Y. (1904). Materyaly dlia ystoryy tsekhov Podolyi. *Trudy Podolskoho tserkovnoho ystoryko-arkheolohycheskoho obshchestva* [in Russian].
- Chervonov, S.D. (1999). Remeslo y remeslennyy v horodakh Tsentralnoi Yspanyy na rubezhe XII–XIII vekov. *Horod v srednevekovoï tsyvylyzatsyy Zapadnoi Evropy*. T. 2. Zhyzn horoda y deiatel'nost horozhan. Otv. red. A.A. Svanydze. M.: Nauka [in Russian].
- Sotsyalnaia ystoryia srednevekovia. T. 2. Derevnia y horod pozdnego srednevekovia [in Russian].
- Hratsyanskyi, N.P. (1911). Paryzhskye remeslennyye tsekhy v XIII–XIV stoletiyakh. Kazan: Tipohrafiya Ymperatorskoho unyversyteta [in Russian].
- Fagniez G. (1975). Études sur l'industrie et la classe industrielle à Paris au XIII et XIV-me siècle. Genève: Slatkine, 78. URL: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k259184.image> (data zvernennia 19.10.2019) [in French].
- Yordan B. «Kohda bratia piut vmeste...» Polozhennia o tsekhovykh prazdnykakh v srednekovykh ustavakh datskykh remeslennyykov. *Horod v srednevekovoï tsyvylyzatsyy Zapadnoi Evropy*. T. 2. Zhyzn horoda y deiatel'nost horozhan [in Russian].

Резюме

Ковальова С.Г. Ремісничий цех європейського середньовічного міста XII–XV ст.: виробничо-соціальна стратифікація та відносини між стратами (на матеріалах цехових статутів).

У статті встановлено сутність та особливості соціально-виробничої ієрархії всередині ремісничого цеху середньовічного міста, а також визначено правовий статус майстрів, підмайстрів та учнів у цеховому та міському правовому просторі. Показано, що у статусі синкретично поєднувалися права та обов'язки у сфері виробничій, економічній, соціальній, морально-етичній, побутовій. Доведено, що відносини між стратами всередині цеху у XII–XIII ст. склалися під впливом общинної, корпоративної ментальності та родинно-патріархальних відносин. Руїнація традиційних зв'язків між стратами всередині цеху відбувалася упродовж XIV–XV ст. із проникненням у середньовічну ремісничу організацію капіталістичних відносин.

Ключові слова: цехові статуті, середньовічний цех, стратифікація ремісників, корпоративність, правовий статус.

Резюме

Ковалёва С.Г. Ремесленный цех средневекового европейского города XII–XV вв.: производственно-социальная стратификация и отношения между стратами (на материалах цеховых уставов).

В статье выявлены сущность и специфика производственно-социальной стратификации внутри ремесленного цеха средневекового города, а также определён правовой статус мастеров, подмастерьев и учеников в правовом пространстве цеха и города. Показано, что в статусе синкретично соединялись права и обязанности в производственной, экономической, социальной, морально-этической, бытовой сферах. Доказано, что отношения между стратами цеха в XII–XIII вв. складывались под влиянием общинной корпоративной ментальности и семейно-патриархальных отношений. Ломка традиционных связей между стратами произошла в XIV–XV вв. и обуславливалась проникновением в средневековую ремесленную организацию капиталистических отношений.

Ключевые слова: цеховые уставы, средневековый цех, стратификация ремесленников, правовой статус, корпорация.

Summary

Svitlana Kovalova. Artisan Workshop in Medieval European City XII–XV c.: Industrial and Social Stratification and Relations Between Stratas (Based on the Materials of Workshop Charters).

The article reveals the essence and peculiarities of industrial and social stratification within the workshop in a medieval European city, and also defines the legal status of masters, apprentices and pupils in the legal space of the medieval workshop and medieval city. It is shown that the status combined both rights and obligations in the industrial, economic, social, moral and ethical, domestic spheres of life. It is proved that the features of medieval reality and consciousness (which was formed under the powerful influence of religious dogmas and custom rules) defined the three-part hierarchical stratification of the workshop as a form of corporate organization of artisans in a medieval European city. Stratification was legally enshrined in workshop charters – local legal acts which were composed mainly by workshop masters. These acts regulated different aspects of the workshop and artisans' lives. The workshop social stratas included masters, apprentices and pupils. Each strata had a certain status, in which the rights and obligations in the sphere of industrial, economic, social, moral and ethical existence of the workshop as well as its household were syncretically combined. Relations between stratas within the workshop in the XII–XIII centuries were formed under the distinct influence of common and corporate mentality as well as patriarchal relations. The master and his pupils' relations were based on the contract which was concluded between the master and the pupil's parents. So the pupil became quasi member of master's family. When the term of the study was over the pupil changed his status and became an apprentice and got appropriate rights, but his connection with his master still preserved. All members of the workshop were bound by reciprocal rights and obligations, involving mutual responsibility, mutual assistance and support. The traditional links between stratas within the workshop were destroyed during the XIV and XV centuries hence the penetration of capitalist relations inside the medieval workshop organization.

Key words: workshop charters, medieval workshop, stratification of artisans, legal status, corporation.

DOI: 10.36695/2219-5521.3.2019.06

УДК 378.4.096:34(477.83-25)КПІ (091)

I.B. КОСТЕНКО

*Ірина Валентинівна Костенко, кандидат юридичних наук, доцент, доцент Національного технічного університету України «Київський політехнічний університет імені Ігоря Сікорського»**

ORCID: 0000-0001-6700-4194

СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК СИСТЕМИ КОМЕРЦІЙНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. Наприкінці XIX – на початку XX ст. в Україні склалася і успішно розвивалася система комерційної освіти молоді. Сам термін «комерційна освіта» сьогодні сприймається суспільством у розумінні платної освіти. Вживаючи цей термін 100 років тому, автори вкладали в нього інший зміст. Одні під комерційною освітою розуміли спеціальну освіту (технічну, економічну), необхідну для служби в промисловості та торгівлі, причому від робітників до інженерів. Інші автори вважають, що комерційна освіта як нова прогресивна, недержавна форма освіти виникла з громадської ініціативи. Освіта ця була ініційована і активно підтримувалась підприємцями, купцями, великою кількістю меценатів, вчених, які виступили ініціаторами створення й матеріального забезпечення комерційних навчальних закладів. Деякі дослідники вважають, що ця освіта була єдиною можливістю отримати освіту для осіб, які за гендерною, національною, соціальною належністю не мали права на державну освіту. У той же час, відгукуючись на інші соціальні запити, деякі училища свідомо знижували вимоги до знань, перетворювалися на свого роду «фабрики атестатів», «училища-крамнички»¹.

© I.B. Костенко, 2019

* *Irina Kostenko, Ph.D. in Law, Associated Professor, Associate Professor of the National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"*